

A LATIN GÉNIUSZ MAGYARORSZÁGON

Őszinte öröm számomra, hogy alkalmam van foglalkozni a folyóirat hasábjain egy olyan témával, amely olaszoknak és magyaroknak, a két testvéri barátsággal a történelem által egybefűzött nemzetnek egyaránt szívügye. Viktor Emánuel császár és király Őfelsége bölcs uralkodása alatt s a Duce providenciális géniusza vezetése mellett a fasiszta Itália hatalmas erőfeszítéseivel és csodálatosan eredményes építőmunkájával valódi pompás renaissanceát jelenti az antik Róma nagy, világtörténelmi hagyományainak s renaissanceát az örök latinságnak, a latin szellemnek. Ennek a latin szellemnek és a latinitásnak pedig Magyarország történelme legősibb korszakától kezdve hűséges letéteményese és ápolója azokon a területeken, ahol a sors és történelem rendeléséből hosszú századok óta teljesíti a maga szervező, irányító, művelődésfejlesztő küldetését.

A Duna-medence közepe táján, a Kárpátok hegykoszorújától körbezárt területen ezer év óta él egy nemzet, amely etnikai alkata révén a távoli finnugor és török népek közösségéből szakadt ki s amely mégis több mint kilencszáz éve a latin szellem, a kiolthatatlan római gondolat leghívebb fenntartója ezen az előretolt őrhelyen. A magyarság európai latin nemzet Szent István kora óta, de — amint egy magyar szellem-történész helyesen állapítja meg — «nem az európai latinitás olvadt fel az ősi etnikumban, hanem éppen ellenkezőleg, az ősi etnikum sajátos elemei maradtak fenn a latinitás egyetemességében». A magyarság tehát

nem tagadta meg legmélyebben meggyökeresedett faji sajátosságait, amikor az európai latinitás univerzális közösségébe beleilleszkedett, hanem azért illeszkedett bele ebbe az univerzalitásba, mert ez jelentette, ez biztosította legjobban ősi képességeinek, így elsősorban kitűnő politikai érzékének megtartását és további kifejlesztését. Nem elmúló, minden mélyebb alapot nélkülöző asszimilációról van tehát szó, hanem egy olyan hosszú történelmi folyamatról, amely a magyar szellem történetének síkján valóságos átlényegüléshez vezetett.

Nem tévedünk, ha ezt a csodálatos átformálódást más tényezők mellett annak a latinitásnak tulajdonítjuk, amely a történelmi Magyarország talajából már a honfoglalás korában, sőt sokkal előbb is bőven áradt.

Amikor a magyarság a IX. században a Kárpátok szorosain keresztül behatolt mai lakóhelyére és végérvényesen birtokába vette azt, valószínűleg rátelepedett az egykori római birodalom két legkeletibb európai provinciájának Pannoniának és Dáciának területére. A történelmi Magyarország területének tehát kétfelől, keletről és nyugatról mindenkor egy-egy olyan bástyája volt, ahol a latin szellem útja kitörölhetetlenül a föld arculatára íratott s ha ehhez az egykori két provinciához az őket összekötő s a magyar Alföldet több helyen keresztülzelő úthálózatot is hozzávesszük, úgy bátran mondhatjuk, hogy a magyarságot már Magyarország földje is a latin kultúra részesévé avatta.

Nem óhajtjuk részletesen felidézni Pannonia és Dácia ókori történetét, de néhány tényre, amelynek a későbbi fejlődés szempontjából nagy fontossága lesz, mégis fel kell hívnunk a figyelmet. Ilyen tény mindenelőtt az, hogy Pannonia tulajdonképpen Észak-Itália stratégiai előterepe volt s ennek a területnek végleges rendezését az a férfi oldotta meg, aki egyébként is minden vonatkozásban évszázadokra megszabta Róma haladásának irányát: Augustus. Már Kr. e. 12-ben megtörte a Dráva-Száva közén a pannonok hatalmát s ettől kezdve, jórészt békés eszközökkel, kb. 100 év alatt, végbement Pannonia dél felé inkább illyr, északra inkább kelta őslakosságának teljes romanizációja. A bennszülöttek állandó településeiből a rómaiak csakhamar virágzó városkultúrát sarjasztottak, a provincia déli szélein levő *Siscia* (Sziszek, Horvátország), *Sirmium* (Mitrovica) és *Poetovio* (Pettau-Ptuj) mellett különösen *Scarabantia* (Sopron) és *Savaria* (Szombathely) voltak olyan bennszülött telepek, amelyek hamarosan római polgárokat vonzottak maguk köré. Scarabantia már Tiberius teszi meg municipiummá, viszont Savariát I. Claudius emeli kolónia rangjára s Pó-vidéki veteránokkal telepíti be. A korai kolóniák itáliai veteránjai oltják be és ápolják itt az igazi római származás

büszke tudatát. Első pillanatra csodálatosnak látszik, hogy Kr. u. 100 körül már teljes virágjában áll a római élet e vidékeken, melyeken még nemrég a Középeurópában mindenütt egyöntetű kelta civilizáció uralkodott. Emlékezzünk azonban vissza arra a tényre, hogy délről, Itália felől, már századokkal ezelőtt megindult a római kultúra állandó kisugárzása, vagyis Itália élete egyszerűen kiterjedt és folytatódott az Alpok északi lejtőin is. Így történhetett meg, hogy már egy Tiberius oldalán itt harcoló tisztt meglepetve írhatta, hogy a pannonok nemcsak a latin nyelvet beszélik, hanem még a római irodalmat is ismerik. Kevesebb italikus elem jutott a későbbben romanizálódott északi és keleti Pannoniába, itt azonban azok a magasrangú tisztok, akik a dunai limest védelmezték az acsarkodó barbárok ellen, egyetlen felséges humanista eszme hordozói voltak, az *immensa maiestas pacis Romanae* gondolatáé; a centuriók pedig, akik tovább oltották legénységükbe ezt az eszmét, maguk voltak a kötelességtudás élő szobrai és saját életükkel példázták, hogy az egyén tartozik teljesen alávetni magát a köz érdekeinek. Pannoniában, az Antoniusok napsütéses békéjében a római lélek bámulatos gyorsasággal vert tehát gyökeret; a bennszülöttek, élvezvén a jólétet és a római uralom minden áldását, bárbar neveiket jó latinhangzásúakkal váltják fel. Az általában használt nyelv is egy rusztikus latin dialektus lesz, amely azonban nem a keleti provinciák latin nyelvhasználatához áll közel, hanem Noricum közvetítésével inkább Galliához és a nyugati provinciákhoz csatlakozik. Ez a tény, hogy Pannonia latin nyelve is nyugati színezetű volt, mintha a későbbi fejlődés eleven példázata lenne.

Másként alakult a helyzet a történeti Magyarország földjének keleti provinciájában, Dáciában. Ezt csak jóval később csatolta Traianus a római birodalomhoz s a bosszuló hadjárat, amelyet a nagy császár Decebál ellen vezetett, szörnyű következményekkel járt: az őslakó dákok jóformán valamennyien elpusztultak — egy-egy töredéküket távoli légiókba osztották be — s így itt a római uralom, ellentétben Pannonia helyi gyökerű városkultúrájával, dákok előzményekre alig támaszkodhatott az új provincia megszervezésében. Az italikus elem békés kiáradásáról és Póvidéki veteránokról sem lehetett itt szó; jöttek ellenben roppant tarkaságban mindenféle keleti kólónusok, akiknek még nyelve sem volt egységesen latin, hanem jórészt görög vagy különböző keleti idiómák. Ebből a rendkívül kevert, «ex toto orbe Romano» rekrutálódott lakosságból csak Róma vasakarátának sikerült egységet kovácsolnia. Az egykori dákok főváros, Sarmisegethusa kolónia rangjára emelkedett s ezenkívül számos más, gyorsan felvirágzó telep is igen hamar kapott városi jogokat. Az új erőrendszert és a nagy utakat maguk a római helyőrségek építették meg,

s általában a római uralom minden erejével arra törekedett, hogy Dáciát ezt a legkeletebbre előretolt hídfőállást, belsőleg gyorsan és teljesen romanizálja. Az a barbár nyomás, amely az elszigetelt és a birodalommal jóformán csak Délnyugaton szervesen összefüggő Dáciát mindenkor fenyegette, valósággal kényszerítette a rómaiakat, hogy Dácia romanizálódását minél hamarabb hajtsák végre; e törekvések már-már diadalmaskodtak volna, mikor azonban, alig 150 évi római uralom után Aurelianus, aki keleti háborúi miatt a dunai front megrövidítésére határozta el magát, már Dácia végleges feladására kényszerült: nemcsak a légiókat és a hivatalnokokat, de a polgári lakosságot is — amelyet autochton gyöke-
rek a földhöz úgyszem kötöttek — a Duna jobbpartjára telepítette át. A romanizmus tehát itt tovább nem virágozhatott, legfeljebb ama germán népek, amelyek az egykori Dáciát előzönlötték, meríthettek még egyet-mást a feladott provincia római maradványaiból.

Dáciában a kereszténységnek sem volt ideje gyökeret verni, egészen másként alakult azonban a helyzet Pannoniában, amelynek püspökei a IV. század egyházi életében már nagy szerepet játszottak. Mivel Ariust éppen a dunai tartományokba száműzték, a pannoniai kereszténység hosszú időre az arianizmus hatása alá került, ezt közvetíti a szomszédos Illyricummal együtt, a keletebbre lakó germán népek felé. A sirmiumi Photinus szektája például oly erős gyökeret vert az erdélyi vizigótok között, hogy egy évszázad múlva is megtalálhatjuk nyomát náluk, későbbi hazájukban, Galliában. A pannoniai arianizmusra döntő csapást Ambrosius, Milano püspöke mért, visszavezetvén a pannoniai kereszténységet az igaz tanítást képviselő nyugati egyház kebelébe. Mindennek feltárása arról győz meg, hogy Pannonia együtt fejlődött, valósággal együtt lélekezett a késő császárkori római birodalommal, részt vett annak minden szellemi mozgalmában és romanizmusának kulturális áldásait közvetíteni tudta még a provincia hivatalos feladása után is egyrészt a húnok, másrészt a különböző germán népek felé. Az V. században valóságos békés együttélés keletkezett itt a római lakosság maradványai és a keleti gótok között. A germánság most már nem pusztítja ok nélkül a romanizmust, mert felismerte annak kulturális és gazdasági előnyeit. Éppen e pannoniai germán-római szimbiózison felbátorodva a császárat vesztett Nyugatot 504-ben még egyszer kinyújtja kezét Pannoniáért. Ekkor a hódító azonban az új itáliai állam, amelyet a békés fejlődést biztosító római elemből és a civilizáció életmenetét karddal védő gótból kovácsolt össze a nagy Theoderich. E hódítás pillanatában az északitáliai gótok ismét hangsúlyozzák Pannonia bástyaszerepét: «Az elmúlt időkben Sirmium Itália végbástyája volt» — mondja Ennodius püspök — «ahol a régi uralkodók

örkődtek, hogy a szomszédos törzsek összegyülemlő keserősége a római-ság testére ne zuhanhasson». A római gondolat s a latinitás szelleme tehát még ekkor sem lobbant ki s amint látni fogjuk, végső kicsengésüket Pannonia még a honfoglaló magyarságnak közvetlenül is át tudta örökíteni.

Van ugyanis egy felfogás, amely szerint a honfoglaló magyarság a Dunántúlon nemcsak az egykori virágzó római élet elhagyott romjait találta meg, hanem még magát a pannonia városi életet, amely túlélte az avar uralom s az utána következő zűr-zavarok idejét is. Egyes magyar történészek nem tartják kétségesnek, hogy Esztergom, Székesfehérvár, Győr és délebbre Zágráb legrégebb, a X. és XI. század fordulóján fennálló, települései római eredetű városok, latinoknak nevezett lakói pedig római népmaradványok voltak. Ha azt nem is hihetjük, hogy a középkori oklevelekben említett minden «vicus Latinorum» olyan fennmaradt római néptöredékeket takar, aminőket például a szomszédos Noricum-ban, Salzburg környékén még a VIII. században is találunk, annyi mégis bizonyos, hogy a pannoniai kereszténység, megtartva egykori szentélyeit, túlélte a népvándorlás zivatarait és megszakítás nélkül öröklődött át a honfoglaló magyarságra. Az is bizonyos, hogy a fontosabb templomok közvetlen szomszédságában rendszerint hatalmas várfalak mögött húzódott meg legtovább a hajdani városi élet s még azt is be lehet bizonyítanunk, hogy a legtöbb fontos pannoniai város árpádkori utcabeosztása az egykori római város tervrajza szerint igazodott. A régi kereszténységnek és városalaprajzoknak eféle fennmaradását látjuk Pécsen, Esztergomban, Székesfehérváron és Sopronban is.

Ami Sopront illeti, a római világ ottani gazdag emlékei magamnak is kedves, feledhetetlen, személyes élményeimé váltak, mert magam is a hajdani Scarabantiában születtem. Mint soproni fiú, abban a szerencsés helyzetben nőttem fel, hogy szinte minden lépésemnél az antik latinság beszédes maradványaival találkozhattam. A soproni diák a latin régiségtant nem könyvből, hanem szülővárosa utcáiból, régi emlékeiből tanulja meg s a latin szellem szeretetét és becsülését szinte a régi város levegőjével szívja magába. Sopron városában a régi városháza lebontásakor egy nagyméretű, díszes kapitolium falait találták meg és közöttük három hatalmas márványszobor töredékeit, mint a város rómaikori nagyságának ékes bizonyítékait. Hajdan még a kelta őslakók Scarabantiát 6–8 méter magas, téglakeményre égetett földsánccal vették körül, ami a mai soproni Belváros szélső utcáinak külső házsora mögött húzódott s az is ismeretes, hogy ezt a sánctól a római hódítók sem bolygatták, hanem inkább még jobban megerősítették és fallá építették ki. A soproni

«római fal» ma is, sok-sok évszázad után, szerves tartozéka a városnak, harmónikusan illeszkedik bele. Hiszen a város későbbi, ma is tartó fejlődése voltaképp egyenes folytatása a régi római városnak. Kimutatható ugyanis, hogy az ókori Scarabantia a mai soproni Belváros, azaz a középkori város helyén feküdt és alig lehet kétséges, hogy a X. században itt még keresztény egyház virult.

Hasonló megállapításokat tehetünk Szombathelyen is, ahol a régi Colonia Savaria középpontja a mai belső város területén állott, s ahol most tűnnek elő a Szent Quirinus bazilika nagyszerű alapépítményei és Pompeival vetekedő pompás mozaikjai. Ugyanigy a Budapest határában fekvő Aquincumban, ahol a mai Óbuda nemcsak a régi aquincumi castrum helyén áll, hanem középkori és részben ma is álló házai római alapfalak felhasználásával épültek. Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője szerint Aquincum pompás épületeinek jelentékeny része fennállott még a XII. században is. A néphit ekkor Attila városát vélte felismerni Aquincumban, de bárhogyan is áll a dolog, annyi bizonyos, hogy a római kor maradványai eleven erőként hatottak a magyarságra s elvégre az sincsen kizárva, hogy itt-ott, például Veszprém vidékén a magyarok még az egykori romanizált lakosság utolsó töredékeit is megtalálták. Eféle eseményekről, sőt közvetlen érintkezésekről ugyancsak Anonymus tudósít, aki Pannonia elfoglalásával kapcsolatban több ízben megemlékezik az itt talált «Romanus»-okról. *Az a föld tehát, amelyen a IX. századtól kezdve a történelmi Magyarország kialakult, nemcsak magába szívtá a római multat, hanem évszázadok vérzivatarain át meg is tartotta azt.*

A magyar föld latinsága természetesen csupán akkor tudatosodhatott a magyarságban, amikor nemcsak vezetőrétege, hanem a kereszténység elterjedése révén a nép teljes egésze a keresztény latin kultúra közösségébe lépett és annak a Keletről előretörő barbár népekkel szemben is hordozója, védelmezője lett. Már a X. század utolsó harmadában felismerte Géza fejedelem, hogy a magyarság csak úgy tarthatja meg kulcs-helyzetét a Dunamedence közepén, ha alkalmazkodni igyekszik a középkori Európa szellemi életéhez. A középkori lelkiesség központi eszménye pedig a vallás volt és minden beilleszkedési törekvésnek a kereszténység felvételével kellett kezdődnie. Géza e törekvésében határozottan Nyugat felé fordult ; bár régebben a bizánci kereszténység hatása is elért ideig, mégis ettől az időtől kezdve a keleti ösztönzések hamarosan háttérbe szorultak. Annál inkább erősödött a nyugati hatás. Ez a hatás pedig a latinitás világába való szoros bekapcsolódást jelentette, annál is inkább, mert magának Szent Istvánnak keresztapja a délolasz Deodato Sanseverino őrgróf volt, akit első királyunk a délolasz nyelvhasználat szerint

meleg családiassággal egyszerűen a *tata* (atyja) névvel illetett s így törént, hogy amikor Deodato a Dunántúl északi részén letelepedett, a község, amelynek magvát ő vetette meg, a *Tata* nevet nyerte és viseli mindmáig. Lehet, hogy már Deodato hozott magával néhány olasz szerzetest, ezenkívül azonban hamarosan eljött Magyarországra Szent Gellért, ez a Bolognában tanult, művelt velencei szerzetes is, akire Szent István fia, Szent Imre neveltetését és a csanádi püspökség megszervezését bízta. Mindeme kapcsolatok kétségtelenül igazolják, hogy a magyar kereszténység s a magyar királyság, amelynek alapját a pápától kapott korona vette meg, kezdettől fogva a legszorosabban kapcsolódott Rómához. Ebben a Rómához való vonzódásban bizonyára nagy része volt annak a körülménynek, hogy a magyarság Pannoniában egykori római talajra települt. A pannoni kerestény latinitás emlékei, aminők a pécsi sírkamra és az óbudai «cella trichora», beszédesen éltek körülöttük és nem egyszer új templomokba épültek bele az ott talált maradványok. A pápa által küldött korona és kereszt mintegy eszmeileg visszakapcsolják Rómához azt a Pannoniát, amelynek limesét a császári katonák kénytelenek voltak ugyan a IV. században kiüríteni, de amely azóta sem szűnt meg a latin múlt élő emléke lenni. Szent István oly nagy súlyt helyezett a magyar-római kapcsolatok kiépítésére, hogy Rómában külön magyar zárandokházat alapított.

Már a XI. századtól kezdve oly bőven áradt Magyarország felé az olasz építőművészet hatása is, hogy e kapcsolatok csak továbbfejleszthették népünk latinitásának tudatát. Amikor a Szent István alapította ró püspökség méltó templomokkal ékesült, ezeknek alaprajzában a háromhajós lombard bazilikák stílusa érvényesült. Számos északolasz szobrász templomainkat erősen antikizáló oszlopfőkkel ékesítette, egy óbudai harcost a római Traián-oszlop alakjainak stílusában ábrázoltak, egy somogyvári maradvány pedig a híres kapitoliumi Tövishúzóval tart rokonságot. E korai romanizmus egyrészt az olasz forrásból táplálkozott, másrészt azonban kimutatható románstílusú művészetünkben a pannoni római maradványok továbbhatása is. Párhuzamos jelenség ez a Karolingok korának ama első humanista mozgalmával, amely a kezdődő magyar írásbeliségen is elég világos nyomokat hagyott.

Tagadhatatlan tény, hogy e gyorsan kisarjadó kultúrélet és annak korai írásbeli formái, vallásostárgyú szövegei és okleveles gyakorlatunk nem születhettek volna meg, ha a sokfelől beáradó hatásoknak sem lett volna egységes kifejezési eszköze: *a latin nyelv*. A magyarországi latinosság pedig a latin nyelv utóélete szempontjából rendkívül szerencsés pillanatban formálódott ki. Ismeretes ugyanis, mennyire megromlott a nyelv-

tani szabatoság a Meroving-korban, amikor a szabadon fejlődő népnyelv az egyház és az udvari kancellária latin stílusát is — klasszikus szempontból nézve — az elkorcsosulás veszélyébe sodorta. E fokozatos romlás ellen erélyes intézkedéseket tett Nagy Károly: az ő támogatására és ösztönzésére alakult ki Alciun irányítása mellett az a tisztább, klasszicizálóbb nyelvhasználat, amelyet «karoling-latinság» néven tartunk számon. Tisztán kronológiai okokból Magyarországra már ez a tisztultabb, humanisztikusan színezett «karoling-latinság» jutott el, s ez magyarázza, hogy első latin szövegeink már alaktanilag szinte egészen hibátlan latin nyelven szólalnak meg. E nyelvi klasszicitással együttjár az is, hogy az antik szerzők, mint Horatius, Juvenalis és Livius aránylag igen korán bukkannak fel egy-egy idézettel magyarországi emlékeinkben. A legelső Horatius-idézetre már a XII. századból származó kisebb Szent István-legendában bukkanunk, s magukban Szent István híres Intelmeiben is valósággal sallustiusi méltósággal zendül meg a «Laus Romae» motívuma:

»Honnan gyarapodott legelsőbben is a római birodalom, magasztaltattak fel és váltak dicsővé a római királyok, ha nem azért, hogy sok nemes és bölcs ember a világ különböző részeiből tódult oda? Róma bizony mind a mai napig szolgáskorban volna, ha az Aeneasok fel nem szabadítják...»

Ne gondoljuk azonban, hogy ez a magyarországi latinitás csupán gyökértelenül behozott európai kultúrkinccs volt, a magyarság minden eredeti hozzájárulása nélkül. A nemzetköziséget biztosító latin forma mögött az élet minden terén magyar szív lüktetett: *Ezért kell az oly gazdag magyarországi latin irodalmat is úgy tekintenünk, mint a specifikusan magyar szellemi élet egyik arculatát s nemcsak mint az általános európai fejlődés halvány visszfényét.* Már Szent István «Intelmei», amelyek többek közt a magyar nemzeteszmé és a nemzetiségekkel szemben szükséges tolerancia egyik alapkövét képezik, ennek a magyar lelkiségnek eleven bizonyítékát adják. Magyar érzés üt át nemcsak legrégebb krónikáink s egyházi verses szövegünk latinságán (Szent László-himnusz, stb.), hanem még a leglétköznapibb oklevélszövegen is, amelynek a latin szövegbe beékelt magyar «szórványai» (magyar személy- és helynevek) s magyar és latin írásbeliség legszorosabb összefonódását jelentik. Latin szövegből eleve nedett meg a nép nyelvén is legrégebb nyelvemlékünk, a «Halotti Beszéd» és egy középkori «Planctus» költői szárnyalású átdolgozása a legrégebb reánkmaradt magyar vers: az Ómagyar Mária-siralom...

E magyarországi latinság gazdag kincsével tarsolyukban mentek már a XIII. században Európa leghíresebb egyetemére, főleg Bolognába, Padovába és Párisba a tanulni vágyó magyar ifjaink. Hazai útravalójuk

nem lehetett szegényes ; nem egy közülük még Európának odakünn összesereglett minden nációja közül is kitűnt, mint magyarországi Boldog Pál (Beato Paolo di Ungheria), aki a bolognai egyetem neves jogtanára volt és az az Alexander de Hungaria, aki a Sorbonne-on magisteri fokot nyert. E külföldön iskolázott tudós magyar papjaink közül került ki Anonymus, III. Béla király híres névtelen jegyzője, valamint egy másik nagy krónikás, Kézai Simon, aki alkalmasint Padovában tanult. Kézai nagy előszeretettel használta fel nemcsak korának olasz krónikáit, de a magyar nép mondai elbeszéléseit is, amelyek az egykori hún történet egyes mozzanatait a Pannoniában szerte található római városmaradványokhoz fűzték. Aquincum, egy Buda-környéki limes-tábor, Potentiana, egy keveházai római mérőföldjelzők stb. voltak megindítói annak a mondaképződésnek, amelynek adatai bizonyára még tovább színesedtek a Padovában tanult és az olasz tudós krónikaírás módszereivel ismerős Kézai képzeletében. Ez a romanizmus, amely így Kézai tolla nyomán valósággal újjáéledt, még jobban elmélyítette a középkor pannoniai magyarjaiban azt a tudatot, hogy egy letűnt, de maradványaiban is hatalmas műveltség talaján mozognak.

De nemcsak a komoly történettudomány kezdetei hasznosították azokat az európai forrásokat, amelyek a magyarság számára így az univerzális latin kultúra révén feltárultak, hanem bőven merítettek abból a magyar költészet első próbálkozásai is. Külföldön tanuló diákjaink már a XIII. században megismerkedtek az ú. n. «goliardikus» latin diákköltészet termékeivel, s amikor hazatértek, itthon a népköltészet képteremtő erejét ezzel a Nyugatról hozott virágszimbolikával maradandóan megtermékenyítették. Ebből sarjadtak ú. n. «virágénekeink», amelyek világi líránknak talán legrégibb közvetlenül ismert műfaját alkotják.

Latinságunk azonban nemcsak Európához vitt közelebb, hanem természetes közvetítő eszközt jelentett a magyar földre települő neolatin népek, olasz, vallonok és a magyarság között. Ismeretes, mennyi neolatin telepes választotta Magyarországot állandó lakóhelyül ; a Dunántúlon nem egy «villa latina» nevű városrészt ismerünk, s Nagyváradon egyes negyedeket Bolognának, Padovának, Velencének neveztek. Mindeme bevándorlók azért illeszkedtek bele aránylag oly könnyen a magyar élet egységébe, mert a hivatalos okmányokat itt is éppen úgy latinul állították ki, mint náluk odahaza, s ha peres ügyük került, azt is a hozzájuk közelálló latin nyelven intézhették el. Bőven áradt hozzánk latin kultúra szerzetesrendjeinken át is : a ferences szellem ihletése avatta szentéletűvé IV. Béla leányát, Boldog Margitot, akit azután a legenda később az assisii «Poverello» stigmáival ékesített fel.

E sok és rendkívül változatos külföldi kapcsolat természetesen erősen átszínezte a magyarországi latinságot is, amelynek Karoling-tisztségét idővel sok lokális elem kezdte tarkítani. Latin nyelvhasználatunkban sok olasz szó visszalatinosított alakja jelent meg (pl. *guerra* a klaszikus *bellum* helyett, *formagium* a régi *caseus* helyett) s még a magyar szavakból képzett latin alakok (pl. *bírság*-ból *birsagium*) is ezen vulgáris eredetű szavak adaptációja szerint alakultak. Egy-egy latin kifejezés egyenesen Magyarországon telítődött specifikus magyar tartalommal. Ilyen pl. *banderium* szavunk, amelynek — olasz-francia eredete ellenére — pontos katonai jelentése («egy-egy nemes úr által felállított csapategység») itt nálunk, az Anjou-korban kristályosodott ki. Ugyancsak tipikusan magyar katonai elnevezés volt a «huszár» latin neve *Husari* vagy *Husarones*, ami azután Olaszországban később «Usseroni» (ussari) alakban terjedt el, de egyébként is különböző alakváltozatokban egész Európában meghonosodott.

Ugyanakkor latin szavak bőségesen kerültek át a magyarba is: *a magyar nyelv Európában az utolsó kelet felé, amelynek még régi latin elemei vannak, sőt régi neolatin (olasz-francia) kölcsönszavai is.* A legrégebb latin elemek főleg egyházi jellegűek (pásztor, angyal, templom), de később kerültek át jogi kifejezések is. Ezen utóbbiak közül nem egy oly mélyen meggyökeresedett a nép nyelvében, hogy a «jog» fogalmának népies elnevezése Magyarországon ma is *juss* s még a városi magyar ember is érzi milyen súlya van a szónak, ha «valakinek jussa van valamihez». E latin szavak annyira integráns részei lettek a magyar szókincsnek, hogy az új korban nyugati kultúrfogalmak elnevezéseit is visszalatinosított alakban, «ál-latin» szóként vettük át (*ármádia, menaszéria*, stb.).

Latinitás és magyarság szoros, szinte szétválaszthatatlan egységét legjobban országgyűléseink és állami életünk minden más megnyilatkozása mutatják; bár a tárgyalások sokszor magyar nyelven folytak, mégis az írásbeliséget egyedül a latin képviselte; ez adott bizonyos ünnepléses patinát — *sub specie aeternitatis* — okirataink szövegének.

A középkor végére azonban a magyarországi latin nyelvhasználat erősen tarka lett s ezért jött nyelvi szempontból is üdvös reformként a humanista eszmeáramlat, amelynek gyökerei legalább is az Anjou-vérből származó Nagy Lajos koráig nyúlnak vissza. Nápolyi hadjáratai során Nagy Lajosnak alkalma nyílt megismerkedni a humanizmus új levél- és szónoki stílusával: Coluccio Salutati közel ötven ilyen jellegű levelet intézett hozzá. Ugyanakkor a Trecento velencei humanista történetírása Nagy Lajos korának magyar történettudományát, Kálti Márk Képes Krónikáját és Küküllei János Nagy Lajos életrajzát frissítette fel. A latin

szellem ápolását célozta a Pécselt alapított első magyar egyetem is. Teljes kivirágzáshoz a magyar renaissance Zsigmond korának értékes kezdeményezései után Mátyás idejében érkezett. *Mátyás alakja, olasz humanistáitól körülvéve, a magyarországi latin kultúra legnagyobb diadala.* A középső Dunamedencének és Délkelet Európának egyetlen népe semmi hasonlóval nem dicsekedhetik. Már Mátyás előtt Vitéz János bekapcsolódott a Quattrocento humanistáinak filológiai búvárkodásaiba s mint egykor Petrarca, elfeledett kódexekből kereste össze a klasszikus szövegeket. Kedves volt előtte a humanistáknál annyira elterjedt vitázás is. Maga köré gyűjtötte Vergeriot, Galeottot és más olasz írókat s tudósokat s a sajátkezűleg fogalmazott államiratokat és leveleket külön kódexbe gyűjtötte, hogy majdan mintatadó olvasmányul szolgáljanak az utókornak. Vitéz János leghíresebbé vált pártfogoltja Janus Pannonius Magyarországnak európai színvonalú latin költője lett. Ugyanakkor tőlünk indult el egy európai hírű prédikátor is: Temesvári Pelbárt s kevéssel utóbb jogi életünk latinitása Werbőczy István «Tripartitum»-ában érte el csúcspontját. Így formálódott ki a nemzetben e magasabbrendű kultúra állandóságába vetett hite, így született meg, a nagy történelmi megpróbáltatások ellenére vagy éppen azért, az az örök magyar bizakodás a «Hungaria virtualis» elpusztíthatatlanságában, amelyet e kor nagyjai latinul fogalmaztak meg s amelyet a Mohács utáni szétदारaboltság sem tudott megsemmisíteni.

A középkor végén a magyar nemzettudat tehát elsősorban latin nyelven kristályosodott ki s már ez a tény egymagában elég lenne ahhoz, hogy a latint a magyarság második nemzeti nyelvévé avassa. E hagyományokhoz nem vált hűtlenné a protestáns kor sem: külföldi főiskolákon tanuló ifjaink az új kor szellemi vérkeringésébe ismét latin nyelvtudásokkal kapcsolódtak bele s ugyancsak erre támaszkodtak a XVI. és XVII. században olasz egyetemeken, különösen Padovában sűrűn felbukkanó erdélyi fiatalok is. Ez utóbbiak közül került ki Szamosközy István, akit mélyen megihlettek Erdély földjének római maradványai s aki «Analecta lapidum vetustorum» című munkáját, az erdélyi archaeológia első kísérletét Padovában adta ki. Magas fokra jutott a humanista szellemű latin nyelvű történetírás is, melynek mesterei az erasmista Oláh Miklós valamint Istvánffy, Verancsics, Forgács és Zsámboky. Az utóbbi Sambucus néven kiváló latin költő lett: «Emblemata» című epigrammáit egész Európában olvasták. A magyarországi latin líra a XVII. században már oly hírnek örvendett hogy 1619-ben egy német egyetemi tanár (Johannes Philippus Paraesus) külön anthológiát adott ki «Deliciae Poetarum Hungarorum» címen. Később a nemzeti nyelv állandó térhódítása mellett

a latin irodalmat tovább művelte Pázmány és II. Rákóczi Ferenc is latinul írta önvallomásait (Confessiones).

Az ellenreformáció hatása alatt a latin kultúra Magyarországon még jobban elmélyült, amiben különösen a jezsuitáknak és a Pázmány alapította nagyszombati egyetemnek vannak nagy érdemei. E latinnyelvű jezsuita irodalomból nőtték ki olyan nagynevű történészek mint Katona István és Pray György. Latin nyelven jelent meg az első magyar irodalomtörténet (Czvittinger) s az első komoly nyelvészeti tanulmány is (Sajnovics). Míg a XVIII. század második felében a felvilágosodás eszméi magyar nyelven is hatottak: a divatos francia munkákat nem egyszer latinra fordították le. A nemzeti nyelven újjászülető irodalom kezdetei is ebből a «deákosságból», ebből a második renaissanceból váltak ki. Igen sokáig latin maradt Magyarország hivatalos nyelve is: csupán az 1839—40. évi VI. tc. tette a magyart hivatalos nyelvvé. A XIX. század első felében még teljesen latin nyelven folyt a tanítás legtöbb közép- és felsőfokú iskolában; legnagyobb magyar klasszikusaink Petőfi, Jókai, Arany, Eötvös, mind ebben a latinos környezetben nevelődtek. Ezeknek a XIX. századi humanista hagyományoknak eredménye volt az, hogy legtovább talán Magyarországon élt a latin beszélt nyelvként is. Ennek a latin hagyományokba mély magyar érzést öntő kornak szülötte volt a nagy klasszikus magyar költő: Berzsenyi Dániel. Az ő Horatiuson alapuló, de a magyar latinitás egész multját művészi szintézisbe forrasztó életművében jutott legmagasabbra nálunk a latin szellem költői ihletése. S nem véletlen, hogy Berzsenyi is, mint a XVII. század nagy epikusa, Zrínyi Miklós s mint a XIX. század elején a Petrarca-követő Kisfaludy Sándor, a Dunántúl költője volt: talán mindhármukat Pannonia klasszikus kövei ihlették a latin kultúra végtelen csodálatára. S ugyancsak az egykori Pannoniából indult el Babits Mihály, a san-remoi díj nyertese, akinek egész költészetét a latin szellem éltette s aki a középkori himnusz-költészet és Dante mesteri fordításával eléggé bebizonyította, mennyire élnek a latinitás hagyományai a legújabb magyar költői nemzedékben is.

A latin szellemiség és a latin kultúra ápolása Magyarországon azonban korántsem szorítkozik a költők, írók, művészek és tudósok világára, hanem át- és áthatja az egész magyar társadalmat ma is. A magyar középiskolákban, ahol a nemzet vezetésére hivatott nemzedékek nőnek fel, az ifjúság nyolcévi alapos studium révén a latin nyelv és irodalom beható tanulásával ismeri meg a latin világosságot, szabatoságot, eleganciát, és a nagyklasszikus auktorok művei révén éli át az örök latin szellemet.

A középiskolai tanulmányok betetőzését jelentő érettségi vizsgálatoknak a latin nyelv és irodalom ma is fontos, kötelező tárgya, szóban és írás-

ban. S Magyarországon a latin nyelv és művelődés kultusza az idők folyamán nem hogy halványodnék, de, ellenkezőleg, szélesbbedik és elmélyül. Hiszen az utóbbi évtized során végbement magyar tanügyi reform szüntette meg a régebbi, a műegyetemi, mérnöki tanulmányokra képesítő reáliskola típusát, ahol a latin nyelv oktatása fakultatív volt s általánossá tette, fiúk és lányok számára, a latin, humanista gimnáziumot, amivel a latin nyelv sugárzásának terét jelentősen kibővítette. Mutatja a magyar ifjúság vonzódását a latin kultúra iránt az a tény is, hogy az egyetemre készülő fiatalok országos tanulmányi versenyein, ahol a latin nyelv és irodalom egyik fontos versenytárgy, a nagyszámú versenyző évente kitűnő latin felkészültségről tesz tanúságot. Másrészt, nem szólva a magyar egyetemeken a latin és új-latin, főleg az olasz nyelvnek szentelt, igen számos tanszékről, még csak arra szeretnék rámutatni, úgyis mint jogász, hogy a magyar jogi oktatás és képzés alapvető studiuma a magyar nemzeti jog- és alkotmánytörténet mellett ma is a római jog, melynek csodálatosan időtálló elvei ma is élő módon hatják át az egész magyar jogrendszert.

Rövid tanulmányomban vázolni igyekeztem azokat a tényeket, amelyek arról tanuskodnak, hogy Magyarország, az ősi Hungaria történelme régi századaitól kezdve a latinitás igazi hazája és legfontosabb emporiuma volt Középeurópa ama jelentős keleti részében, amelyben a történelem során irányító, rendező, kultúrafejlesztő hivatását mindig betöltötte és mint ilyen, leghívebb és legerősebb művelője és védelmezője volt a latinitásnak Európa ebben a részében. És harcos védelmezője ma is. Mert ma, amikor a magyar hadsereg a fasiszta Itália vitéz katonáival együtt harcol nagy szövetségesünk, a Német Birodalom dicső hadseregének oldalán az Európát és a keresztény civilizációt fenyegető keleti veszedelem, a bolsevista nihilizmus ellen, Magyarország azt a nagy és nehéz hivatását folytatja, amelyet a Gondviselés és a történelem jelöltek ki a magyar nemzet számára: mint ezer éven át tette, védelmezi a Nyugatot, az európai építő szellemet, a keresztény humanitást, amely egybeforrott a *Roma Aeterna* magasztos eszméivel.

S a magyar nemzet minden fia szilárd elszántsággal, lankadatlan erővel és önfeláldozással állja ezt a védelmi harcot, mert szilárdan, megingathatatlanul hiszi, hogy áldozataival, vérével, az igazságos, boldogabb, virágzóbb új Európa megteremtését segíti elő.

ULLEIN-REVICZKY ANTAL